

PROSTOR

18 [2010] 2 [40]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

POSEBNI OTISAK / SEPARAT | OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

360-373 **TONI BEŠLIĆ**

GRADSKÉ VILE ARHITEKTA BOGDANA PETROVIĆA
U NOVAKOVOJ ULICI U ZAGREBU

URBAN VILLAS IN NOVAKOVA STREET
IN ZAGREB BY ARCHITECT BOGDAN PETROVIĆ

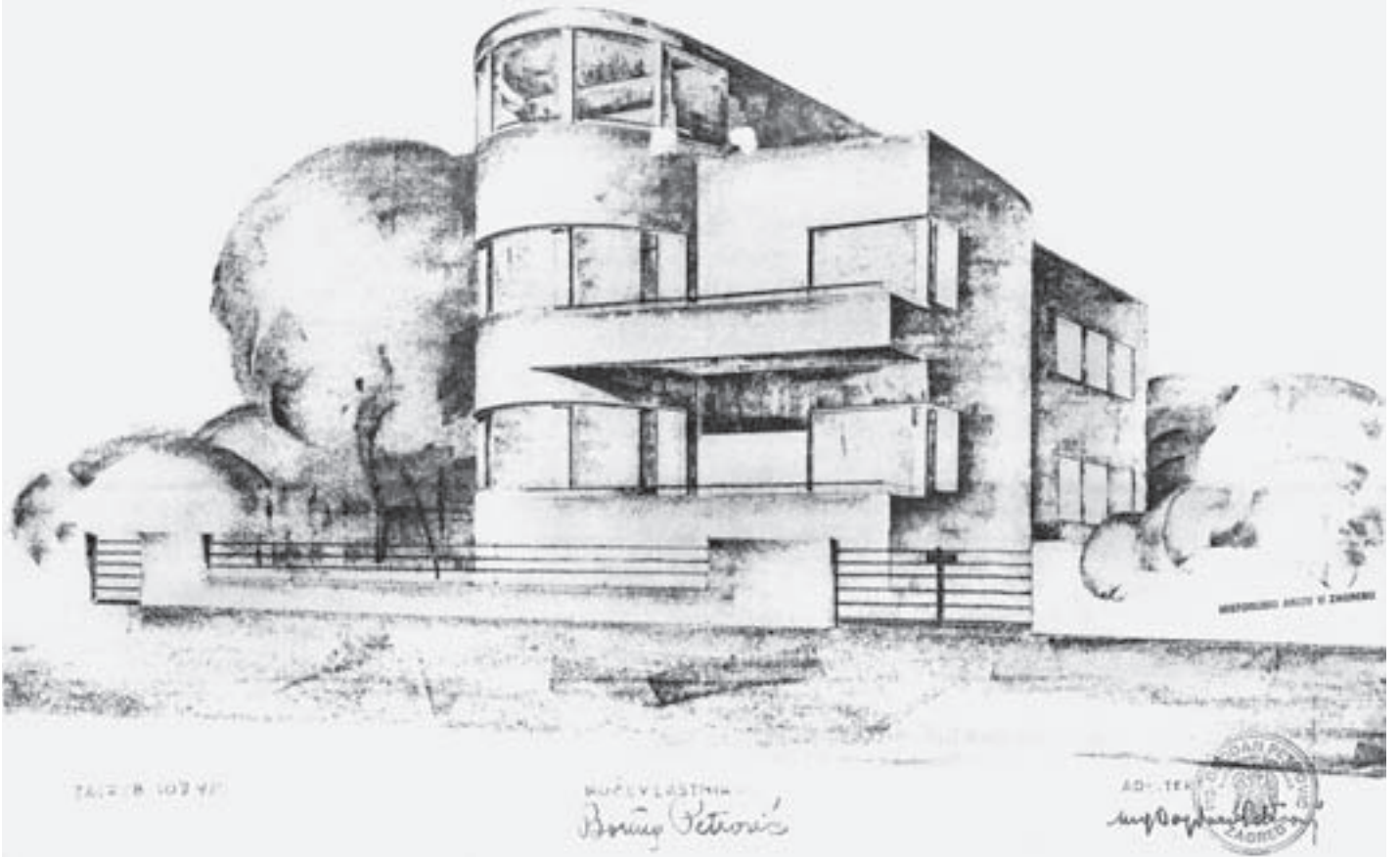
PRETHODNO PRIOPCENJE
UDK 728.3:72.036 (497.5 ZAGREB) PETROVIĆ, BOGDAN

PRELIMINARY COMMUNICATION
UDC 728.3:72.036 (497.5 ZAGREB) PETROVIĆ, BOGDAN

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU, ARHITEKTONSKI FAKULTET
UNIVERSITY OF ZAGREB, FACULTY OF ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK | UDC 71/72
18 [2010] 2 [40]
267-516
7-12 [2010]

OSNOVA KILJE OD. P. BOJENE PETROVIĆ ZAGREB STANČIČEVA 54 NA ULICI
BEOGRADSKOJ ČISLO 2523/HA ŽUPAN VJ. NOVAKA IL.

Sl. 1. NOVAKOVA 28, ZAGREB, PERSPEKTIVA, 1932.

FIG. 1 28 NOVAKOVA STREET, ZAGREB, PERSPECTIVE VIEW, 1932

TONI BEŠLIĆ

HR – 10000 ZAGREB, PRISOJ 4

PRETHODNO PRIOPCENJE

UDK 728.3:72.036 (497.5 ZAGREB) PETROVIĆ, BOGDAN

TEHNIČKE ZNANOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM

2.01.04 – POVIJEST I TEORIJA ARHITEKTURE

I ZAŠTITA GRADITELJSKOG NASLIJEĐA

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVAĆEN: 15. 9. 2009. / 6. 12. 2010.

HR – 10000 ZAGREB, PRISOJ 4

PRELIMINARY COMMUNICATION

UDC 728.3:72.036 (497.5 ZAGREB) PETROVIĆ, BOGDAN

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

2.01.04 – HISTORY AND THEORY OF ARCHITECTURE

AND PRESERVATION OF THE BUILT HERITAGE

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 15. 9. 2009. / 6. 12. 2010.

**GRADSKE VILE ARHITEKTA BOGDANA PETROVIĆA
U NOVAKOVOJ ULICI U ZAGREBU****URBAN VILLAS IN NOVAKOVA STREET IN ZAGREB
BY ARCHITECT BOGDAN PETROVIĆ****GRADSKA VIŠESTAMBENA VILA
MEĐURATNA ZAGREBAČKA ARHITEKTURA
NOVAKOVA ULICA, ZAGREB
NOVO GRAĐENJE
PETROVIĆ, BOGDAN****MULTI-RESIDENTIAL URBAN VILLA
INTERWAR ARCHITECTURE IN ZAGREB
NOVAKOVA STREET, ZAGREB
MODERN ARCHITECTURE
PETROVIĆ, BOGDAN**

Dvije višestambene vile u Novakovoj ulici u Zagrebu ilustriraju sazrijevanje i arhitektonski razvoj arhitekta Bogdana Petrovića od ekspresionističkih tendencija do usvajanja načela novoga građenja. Istodobno one su i okvirne točke početka i završetka gradnje Novakove ulice. S druge je pak strane to put afirmacije i zagrebacke moderne arhitekture.

Two apartment houses in Novakova Street in Zagreb illustrate the development of Bogdan Petrović's architectural idiom from expressionist tendencies to the principles of modern architecture. These two features mark the approximate beginning and the end of construction in Novakova Street, but also show the affirmation of modern architecture in Zagreb.

UVOD

INTRODUCTION

Rad na sustavnome rješavanju stambenoga pitanja intenzivno počinje nakon Prvoga svjetskog rata. Ambiciozno postavljeni programi gradskih općina, kao glavnih pokretača građenja u dvadesetim godinama, trebali su u što kraćem roku ispuniti velika očekivanja. Da se odlučnost ne iscrpljuje samo pojedinačnim kućama nego i uvjerljivim urbanističkim koncepcijama, svjedoče i brojna stambena naselja novoga građenja diljem Europe. Automatizacija postupno mijenja životne navike ljudi. Istodobno to znači i nove arhitektonske tipologije i nove oblike stanovanja. One pak podrazumijevaju i racionalizaciju građevnih postupaka i uporabu novih materijala, odnosno fokusiranje na prefabrikaciju i montažu. Prioritetno pitanje sada za arhitekta glasi – stan za egzistencijalni minimum.

Osim gradnje velikih stambenih naselja za socijalno osjetljive skupine, među kojima pozornost izazivaju ona u Frankfurtu i Berlinu,¹ zbog promocije novih oblika stanovanja koncem dvadesetih i početkom tridesetih godina prošloga stoljeća diljem Europe organiziraju se izložbe oglednih stambenih građevina. Posebno su aktivni njemački, švicarski i austrijski *Werkbund*. Stuttgart, Breslau (danas Wrocław), Zürich i Beč² sveobuhvatne su manifestacije od međunarodnoga značenja. Reflektiraju se kao istaknuti događaji i na hrvatsku međuratnu arhitekturu. Svaki grad ima drugu temu. Normizacija, tipizacija, kolektivno sta-

novanje i obiteljska kuća. A sve povezano duhom inovacija i eksperimentiranja. Dakako, riječ je o najpoznatijim i najvećim događajima toga doba. Izravnim angažmanom privatnoga kapitala nastaju izložbe i u Brnu i Pragu.³ Izložbe su prije svega mjesta upoznavanja šire publike s oblikovnim, estetskim, funkcionalnim i urbanističkim mogućnostima novoga građenja. Nova su naselja, ponajprije u Njemačkoj, ne samo simbol novoga građenja nego i nove weimarske države.⁴ U Zagrebu je socijalna stambena arhitektura u tradiciji novoga građenja i više nego skromna.⁵ Razloge treba tražiti u općem političkom okruženju između dva svjetska rata, u društvenoj i gospodarskoj situaciji. Osim toga, novo građenje dvadesetih godina hvata zamah u protestantskim sredinama pod vlašću socijalno demokratskih stranaka. Hrvatskoj pak manjkaju industrijski temelji za serijsku proizvodnju i eksperimentiranje, ali i odgovarajuće tržište s izravnim utjecajem na oblikovanje.

Bogdan Petrović,⁶ arhitekt velikog opusa na području stambene arhitekture, u Zagrebu je u tridesetim godinama jedan od najaktivnijih protagonista novoga građenja. Njegove ugrađene najamne kuće u Zvonimirovoj ulici, ali i urbane vile na sjevernim brežuljcima, sastavni su dio prepoznatljivih veduta gradske arhitekture. A cijela Novakova ulica važna je identifikacijska točka zagrebačke topografije. Vlastitu kuću na broju 28 dovršava 1932. godine kao prvu od šest realizacija u ulici i jednu od najranijih u Novakovoj. Višestambena vila na broju 32, podignuta 1938., njegova je posljednja, istodobno i jedna od zadnjih kuća u ulici. Kuće ilustriraju društvene okolnosti koje određuju arhitekturu, no svjedoče i o razvoju i afirmaciji oblikovnog jezika novoga građenja. Od ekspresionističkih tendencija prvih kuća, preko loosovske⁷ dijalektike simetrije i asimetrije do prilagođavanja postavki slobodnoga plana. Šest kuća Bogdana Petrovića govore i o maksimalnoj pragmatičnosti, o začudjućem formalizmu, pa i o volji da vlastitom retorikom valorizira aktualna strujanja.

Novakova se tematizira tek kao okvir za kontekstualizaciju i razumijevanje Petrovićevih

1 TAFURI, DAL CO, 1988: 160

2 TEMPL, 1999: 16

3 TEMPL, 1999: 16-17

4 HUSE, 1985: 88

5 RADOVIĆ MAHEČIĆ, 2002: 86

6 Bogdan Petrović (Sarajevo, 1.5.1897. – Zagreb, 26.8.1962.). Diplomirao na Arhitektonskome odjelu Tehničke visoke škole u Zagrebu. Od 1931. vodi vlastit atelijer. Poslije Drugoga svjetskog rata radi u Građevno-projektnoj zadruzi „Arhitekt“ u Zagrebu. Realizirao brojne stambene zgrade u Zagrebu; izbor: višestambena kuća *Precca* u Novakovoj 23 (1933.), višestambena kuća *Petrović* u Novakovoj 28 (1932.), višestambena kuća *Petrović* u Novakovoj 32 (1938.), višestambena zgrada *Pick* u Zvonimirovoj 9 (1935.), višestambena zgrada *Štresnjak* na Kresimirovu

kuća. Ona je polazno stajalište u definiranju prostornoga, ali i oblikovnoga programa najamnih kuća. Kako je Novakova dobrim dijelom i špekulantski projekt, o čemu svjedoče izabrane tipologije, no i duljina gradnje, spominjanje Weissenhofs i drugih oglednih naselja treba istaknuti raskorak i organizacijsku, financijsku i tehničko-tehnološku nespornost domaće sredine u rješavanju akutnoga problema stanovanja. Sa sociološkog se, ali i političkog aspekta, iskazuje i nepravednost cijeloga sustava koji omogućuje bogatima da postanu još moćniji. Novo se građenje ipak nadahnjuje idejom o pravednijem društvu. Novakova je pak petrifikacija socijalne segregacije koja sjeverne brežuljke ostavlja bogatašima. Napore u svladavanju društvenih nelogičnosti, drukčijoj artikulaciji stambenih potreba srednjega sloja, ali i veće sličnosti s Novakovom mogla bi otkriti u duhu novoga građenja sinkrono nastala, a manje razvikana naselja Lerchenhain⁸ u Würzburgu, Malfatti⁹ u Beču ili Napraforgo¹⁰ u Budimpešti kao uravnotežene cjeline jednostavnih formalnih elemenata bez eksperimentalne samodopadnosti. Posljednja se dva naselja sastoje, kao i Novakova, od samo jedne ulice. Lerchenhain je od početka zamišljen kao naselje za dobro stojeću klijentelu, Malfatti pak u otmjenom okolišu trinaestog okruga iscrtava, bez werkbundovske ideologije, visoke oblikovne standarde unutar špekulantske kombinatorike, dok u naselju Napraforgo pomirbom umjetničkih i autorskih aspiracija s novčanim mogućnostima i estetskim shvaćanjima investitora nastaje scenarij uvjerljivih i različitih tipologija. Naselja proizlaze iz arhitektonske metode prilagođene posebnostima sredine što zrcali stvarnost kao posljedicu društvenih i financijskih okolnosti.

Gusto izgrađena Novakova ulica¹¹ topografski se dijeli na dva dijela – donji u uskome klancu i gornji na blago skošenoj padini. O neprikladnosti za stanovanje donjega dijela, a prema duhu ondašnjih razmišljanja o suncu, svjetlu i zraku, govore i dvije kuće na brojevima 11 i 15, što se u potrazi za vizurama dižu na vrh brežuljka. Osim toga, brojevi 10, 12 i 14 ostaju bez vidika, a zbog istih se razlo-

ga ne grade ni parcele na brojevima 13, 16 i 18. Pojedine su kuće međusobno preblizu, a neke su se gotovo zabile u brdo, što samo svjedoči o izboru neprikladnih tipologija. Kako je riječ o najamnim vilama, s aspekta profita može se govoriti samo o najpragmatičnijim rješenjima.

Tipološki¹² ulica se dijeli na obiteljske i više-stambene kuće. Prvu skupinu čine samo dvije kuće – 15 i 17. Kuća na broju 17 u prizemlju ima liječničku ordinaciju pa nije tipološki čista. U drugoj se pak skupini, kojoj pripadaju i sve kuće Bogdana Petrovića, nalazi osamnaest građevina.

POLITIČKO I GOSPODARSKO OKRUŽENJE

POLITICAL AND ECONOMIC CONTEXT

Četvrto desetljeće 20. stoljeća opterećuje gospodarska kriza i politička nervoza. Nositelji izgradnje više nisu gradske općine, nego privatni investitori koji arhitekturu ponajprije vide kao izvor dobre zarade. U središte pozornosti dolaze manje stambene zgrade i obiteljske kuće, a ne više kompletna naselja.¹³ U tridesetim godinama projekti tipa Weissenhof više nisu mogući, a ideje cjelovitih naselja odnose se na dvadesete godine i posve drukčije političko ozračje. U Stuttgartu Weissenhof¹⁴ nastaje u jednome potezu s novčanom i organizacijskom potporom grada i države. Nakon izložbe bilo je teško naći kupce pa je to stvorilo ozbiljne novčane probleme. Zato kuće i stanovi prelaze u vlasništvo grada. Isto se 1932. događa i u Beču.¹⁵ Premda je realizirana isključivo privatnim kapitalom i privatnom inicijativom, izložba „Novi dom” u Brnu¹⁶ iz 1928. godine također ne ostvaruje novčanu dobit. Ponudene su kuće neprihvatljive i bogatima i siromasima. Prvima jer su premale i ne zrače bogatstvom, a drugima zbog skupoće, intelektualizma i preobičnosti. Nakon tih iskustava privatni se investitori okreću ciljanoj publici.

Gradnja Novakove ulice počinje nakon što su referentna naselja u Europi već završena pa uporište njezine logike i koncepcije zapravo leži u zagrebačkoj tradiciji. Na praznim se zelenim padinama podižu raskošne kuće za bogate. Jednostavno, poput Nazorove ili Rokove. Ali sada to nisu više obiteljske vile zaogrnutе historicističkim dekorom, nego – u skladu s trenutkom – vile s više stanova čistih linija i ploha. I jednu i drugu koloniju kuća, istočno i zapadno od Grica i Kaptola, karakterizira odmjereno oblikovanje i zaokruženost cjeline, a ne posebna vrijednost pojedinih građevina. I u jednoj i drugoj težište je na ambijentu, cjelovitosti i ozračju. Zavojite ulice kroz brdoviti teren bogatstvom vizura pridonose dinamičnoj i slikovitoj kompoziciji. Osim toga, riječ je o čudesnim lokacijama u zelenilu, tik do povijesne jezgre i pogodnosti-

SL. 2. NOVAKOVA ULICA, ZAGREB, POLOŽAJNI PLAN. KUĆE BOGDANA PETROVIĆA NA BROJEVIMA 28 I 32 TAMNIJE SU SJENCANE, A OSTALE NJEGOVE KUĆE NA BROJEVIMA 10, 11, 23 I 26 SVJETLIJE.

FIG. 2 NOVAKOVA STREET, ZAGREB, SITE PLAN. BOGDAN PETROVIĆ'S HOUSES NO. 28 AND 32 ARE SHADED DARKER THAN HIS HOUSES NO. 10, 11, 23 AND 26

trgu 7 (1941.). Literatura (izbor): LASLO, A. 1983.-1984: 120-133; LASLO, A. 1987: 97-112; JURACIC, 1987: 31-34

7 ACHLEITNER, 1995: 55

8 PISARIK, 2006: 38

9 ACHLEITNER, 1995: 38

10 MORAVANSZKY, 1988: 236-237

11 Detaljan prikaz ulice s opisom svih kuća objavljen je u: SILADIN, 1995. i FILEP, 2000.

12 FILEP, 2000: 111

13 JOEDICKE, 1980: 12-18

14 JOEDICKE, PLATH, 1984: 11

15 KRISCHANITZ, KAPFINGER, 1989: 44

16 ŠLAPETA, 1985: 29

SL. 3. NOVAKOVA 28, ULIČNO PROČELJE, POGLED S JUGOISTOKA, 2010.

FIG. 3 28 NOVAKOVA STREET, STREET FAÇADE, SOUTH-EAST VIEW, 2010

SL. 4. NAGLAŠENI ZAVRŠETAK VERTIKALE KUĆE U NOVAKOVOJ 28, FOTOGRAFIJA PRIJE 1936.

FIG. 4 ACCENTUATED ENDING OF THE VERTICAL, 28 NOVAKOVA STREET, PHOTOGRAPH, BEFORE 1936

SL. 5. MAX TAUT: OBITELJSKA KUĆA U NASELJU WEISSENHOF, STUTTGART, 1927.

FIG. 5 MAX TAUT: FAMILY HOUSE IN THE WEISSENHOF ESTATE, STUTTGART, 1927

ma koje ona nosi. Novakova ne nastaje u jednome dahu. Gradi se od 1932. do 1940. godine. Dinamiku gradnje određuje interes kupaca. To znači da je ulaganje kapitala sigurno, a rizik minimalan. Zato građenje traje cijelo desetljeće. Činjenica koja kontekstualizira Novakovu ulicu i čini je u potpunosti zagrebačkom kreacijom.

Prema pisanju Tomislava Timeta¹⁷ međuratno se vrijeme i u Zagrebu, kao i u Europi, dijeli na dva razdoblja. Prvo, od svršetka Prvoga svjetskog rata do velike bankovne krize 1931. godine, kada osiguravajuća društva, banke, industrijske i trgovačke tvrtke predvode u investiranju, i drugo, do izbijanja Drugoga svjetskog rata kada poticaj stambenoj gradnji daju sitniji poduzetnici. U Zagrebu bankovna kriza na određeni način pogoduje stambenoj izgradnji. Izgubivši povjerenje u banke, mali štediše namjeravaju investiranjem u stanove ostvariti stalne mjesečne najamnine i očuvati vrijednost kapitala.¹⁸ Smatraju to najsigurnijim i, još važnije, vrlo unosnim poslom. Oni koji grade stambene zgrade u gradskome središtu i njegovoj blizini uglavnom su pripadnici slobodnih profesija¹⁹ (arhitekti, odvjetnici, liječnici, industrijalci, obrtnici i trgovci). Dakle ona skupina građana koja podiže i Novakovu ulicu.²⁰ Njihov povlašteni socijalni položaj zorno ilustrira soba za služavku kao fiksno mjesto tlocrtnoga rasporeda. Napokon, i arhitekt Bogdan Petrović razmišlja kao poduzetnik. Na kućnim brojevima 28 i 32 on je i projektant i financijaš i graditelj. A projektira i gradi još četiri višestambene zgrade na brojevima 10, 11, 23 i 26. Privatno je investiranje, kako Timet kaže, godinama bilo velik posao. Vrijednost ondašnjega novca potiče zagrebačke štediše da uštedevinu ne ulažu u industriju, nego u stambenu gradnju, koja više odgovara njihovim kvalifikacijama.²¹ Sigurnost investicije i mala stručna sprema potrebna kod građevnih poslova privlače male štediše da ulože kapital i da se posvete stambenoj izgradnji. Razmišljanje koje i danas nije izgubilo na aktualnosti. Timet²² naglašava da je posao u tridesetim godinama posebno privlačan i špekulantima jer gradnjom za prodaju ostvaruju dobru zaradu, a interkalarnu kamatu spretnicima otvaraju prostor beskonačnih kombinacija.

U takvim okolnostima vlasnici parcela sami biraju arhitekta.²³ Vjerojatno bi Novakova ulica drukčije izgledala da su priliku za projektiranje dobila²⁴ još neka važna imena hrvatske moderne. Ali, to nije bila ideja Novakove ulice. Nije riječ o izložbi, o eksperimentu. Ne radi se o okupljanju najboljih arhitekata, nego prije svega onih koji mogu u duhu vremena napraviti solidnu arhitekturu. U Stuttgartu postoji čvrsta organizacijska struktura, unaprijed utvrđen popis arhitekata koji će graditi Weissenhof,²⁵ a to znači da je i obliko-

vanje na neki način određeno. Osim toga, iz perspektive običnog investitora arhitekti s umjetničkim ambicijama gnjave, dolaze s nerazumljivim i čudnim idejama, a traže i veći honorar, pa se oni priklanjaju spremnijima na kompromisna rješenja. Kuće se nalaze u okviru arhitektonskog prosjeka, bolje reći – oblikovnoga standarda tridesetih godina. Ulicu određuju urbanističko rješenje i parcelacijski elaborat²⁶ koje izrađuju djelatnici²⁷ ili možda čak samo jedan autor iz gradskoga građevnog ureda. A ta je činjenica poveznica Novakove s oglednim Werkbundovim naseljima. Ona svjedoči i kako slični metodološki okviri dovode i do potpuno drukčijih rezultata. Isti ured²⁸ skrbi za cjelovitost izgleda i uravnoteženost oblikovanja. Projekte financiraju privatni naručitelji²⁹ koji žele samo sto veću dobit sa sto manjim troškovima.³⁰ Kolonija nepretencioznih kuća kao ilustracija građevne i socijalne povijesti grada.

Unutar Novakove ulice kao zaokružene cjeline novoga građenja dvije višestambene kuće na brojevima 28 i 32 arhitekta Bogdana Petrovića ilustriraju njegovo sazrijevanje i oblikovni razvoj prema pročišćenju izraza. Istodobno one u sklopu Novakove ulice predstavljaju put, afirmaciju i raznolikost zagrebačke moderne. S druge pak strane te dvije kuće označuju i početak i završetak gradnje same ulice, ali i objašnjavaju razloge i motive izabranih tipologija za viši srednji sloj.

VIŠESTAMBENA NAJAMNA KUĆA BOŽENE PETROVIĆ U NOVAKOVOJ 28 (1931.-1932.)

RENTAL APARTMENT BUILDING
AT 28 NOVAKOVA STREET (1931-1932)
OWNED BY BOŽENA PETROVIĆ

Smještena gotovo na vrhu brijega, ona dominira Draškovićevom ulicom – važna činjenica za razumijevanje dispozicije masa i artikulaciju pročelja. U potpunosti se razlikuje od ostalih građevina u ulici. Projekt naslovljen na prvu suprugu Boženu Petrović urudžbiran je 13. veljače 1931. godine. Građevna je dozvola izdana 12. siječnja 1932., a uporabna 11. kolovoza iste godine.

Prema projektu kuća se sastoji od podruma, prizemlja i dva kata, a podijeljena je u dva

¹⁷ TIMET, 1961: 182

¹⁸ TIMET, 1961: 132

¹⁹ FILEP, 2000: 102

²⁰ TIMET, 1961: 138

²¹ TIMET, 1961: 144

²² TIMET, 1961: 133. Niske cijene materijala i građevnih radova, ali i male stope ukamacaivanja na stambene kreative omogućuju da se posao razmaše. Na poslijetku, novo je građenje kao stvoreno za ostvarivanje pristojne dobiti. Jasni, racionalni tlocrti s glatkim pročeljima ne traže prevelika novčana ulaganja. S minimalnim je sredstvima moguće dobiti maksimalan izričaj.

stana. Iako se radi o ravnome krovu i punoj visini, u nacrtu je zbog formalnih kriterija drugi kat označen kao tavan. Troipolsoban stan smjestio se u prizemlju, a četvoipolsoban dvoetažno na prvom i drugom katu. Ne razlikuju se u prostornoj organizaciji, osim što veći stan dobiva na gornjoj etaži sobu više s vlastitom kupaonicom i izlazom na natkrivenu polukružnu lođu. Soba prema potrebi može figurirati i kao odvojeni studio ili atelija, ali i kao samostalna garsonijera. Ulazi u stanove odvojeni su i nalaze se jedan do drugoga na zapadnom, bočnom pročelju. Tlocrti s jasnim i prostudiranim funkcijskim zonama govore o visokome standardu stanovanja. Na uličnom pročelju prema jugu dnevni je boravak s blagovaonicom i velikom sobom. Na dvorišnoj je strani prema istoku i sjeveru kuhinja s malim balkonom. Između je blok s izbom, zahodom i kupaonicom. Na zapadnome je pročelju minijaturna³¹ soba za služavku izravno povezana s kuhinjom. U podrumu su dvije garaže s drvarnicom i radni prostori lako prilagodljivi stanovanju. Soba uz ulično pročelje može profunkcionirati i kao treća garaža. Podrum povezan s većim stanom unutarnjim stubištem ima na dvorištu s bočne, istočne strane i poseban ulaz. U skladu s ekspresionističkim senzibilitetom,³² a prema načelu tlocrtne dinamičke dijagonale protočne funkcijske cjeline strukturira prekinuta i pomaknuta linija nosivoga unutarnjeg zida. U konstruktivnome pak smislu riječ je o uzdužnim zidovima od cigle i armiranoga betona sa stubišnom jezgrom i vertikalnim serklazima kao ukrutama. Bogdan Petrović ne gradi obiteljsku kuću, nego građevinu dizajnira kao odvojene etažne stanove s mogućnošću međusobna povezivanja, a istodobno priprema i prostor za organizaciju još dva zasebna stana. Ako se prilike pogoršaju, može zbrinuti obitelj, stan ili dva iznajmiti, ili čak i prodati. Tako kuća u kojoj će i stanovati postaje svojevrsno investicijsko ulaganje. Razmišljanje koje s obzirom na to da kuću projektira u godini velike bankovne krize i općega sumornog okruženja zapravo i ne iznenađuje.

Napokon, Petrović će već u studenome 1931. napraviti, sa zahvatom i na susjednu česticu, alternativan projekt dvojne kuće. U svakoj kući na tri etaže tri velika stana.

Perspektivni prikaz iz veljače 1932. naznačuje novosti u tlocrtu. Na uvučenome se dvorišnom dijelu istočno pročelje prikazuje s tri velika, gotovo povezana prozora, a to ne odgovara odobrenome rješenju od siječnja iste godine. Prema građevnoj dozvoli dvokrilni bi se prozor na uglu uličnog pročelja kubičnoga volumena trebao preko tankoga stupa spojiti s jednokrillnim prozorom istočnog pročelja. Tijekom izvedbe u prizemlju se po cijeloj dužini balkona postavlja velika staklena stijena koja će na katu, prema uzoru na zgradu Bauhaus, poprimiti oblik dvostruke staklene pravokutne rešetke od sitnih željeznih profila. To je utjecalo i na to da se zidana balkonska parapetna ograda izvede samo u prizemlju, dok je prema projektu trebala biti i na katu. U odnosu na aktualna zbivanja, projekt je tom izmjenom zasigurno osuvremenjen, ali je zbog nestanka zidne površine kao snažne protuteže prozorske nizu zaobljenoga dijela izgubio, ne ispustivši doduše početne nakane – od zacrtanoga naboja kontrasta vertikale i horizontale. Tlocrtne su promjene uočljive i na uskome, izduženom i zaobljenom volumenu sa stubišnom jezgrom na zapadnom pročelju.

Projekt iz kolovoza 1940. za dogradnju i adaptaciju drugoga kata u prostor atelijera uruđbiran je 15. siječnja 1941., a dozvola za njezinu rekonstrukciju izdana je 10. svibnja 1941. Projekt adaptacije u odnosu na građevnu dozvolu iz 1932. otkriva stvarno stanje i novu geometriju nosivih zidova zaobljenoga uspravnog kvadra sa stubišnom jezgrom. Petrović tijekom gradnje kuće 1932. čini preinake, koje sada u nacrtu i dokumentira. Dogradnja, uz već postojeći mali studio, predviđa veliku prostoriju s tri crtača stola i sanitarijama. Bлага konvergencija nosivih zidova iz građevne dozvole 1932. sada je izrazito naglašena, dok stubišni krakovi prestaju biti paralelni. Unutarnji uzdužni nosivi zid postaje usporedan s vanjskim istočnim zidom, a prema izvornome projektu nije bio paralelan ni sa zapadnim. Tehničke teskoće ili puki pragmatizam mijenjaju početnu ideju. Zanimljivo je da još početkom četrdesetih Petrović ustrajava na ekspresionističkome dekoru horizontalnih crta i istaka. Istočno se pročelje donjih etaža također razlikuje od perspektivnoga prikaza iz 1932. Prema nacrtu, za atelija predviđeni je trakasti prozor izveden tek kao niz pojedinačnih otvora. Balkoni ulične strane prizemlja i kata isto tako govore o odstupanju od građevne dozvole i prvoga perspektivnog prikaza. Oni su u projektu tlocrtno poravnani s vanjskim rubom luka erkera. Prelaskom linije tjemena luka Petrović naglašava plastičnu i skulpturalnu dimenziju svoje arhitekture, ali i slobodu spajanja njezinih elemenata. Kao narativnu eksplikaciju čina nošenja i lebdenja, a sukladno ekspresionističkome nagnuću prema bizarnome, prizemni balkon na slobodnome bočnom rubu bez ikakvih konstruktivnih

SL. 6. NOVAKOVA 28, ULIČNO PROČELJE, POGLED S JUGOZAPADA, 2010.
FIG. 6 28 NOVAKOVA STREET, STREET FAÇADE, SOUTH-WEST VIEW, 2010

SL. 7. ARIBERT OTTO RÖDEL I ALFRED WAHL: GIMNAZIJA U DATTELNU, 1929.
FIG. 7 ARIBERT OTTO RÖDEL AND ALFRED WAHL: DATTELN GRAMMAR SCHOOL, 1929

SL. 8. ERICH MENDELSON: ROBNA KUĆA „SCHOCKEN“ U STUTTGARTU, 1928.
FIG. 8 ERICH MENDELSON: SCHOCKEN DEPARTMENT STORE, STUTTGART, 1928

23 FILEP, 2000: 110

24 RADOVIĆ MAHEČIĆ, 2007: 241

25 JOEDICKE, PLATH, 1984: 12

26 FILEP, 2000: 108-109; KRIZIĆ ROBAN, 2001: 22

27 Premerl, usmeni podatak, 2010.

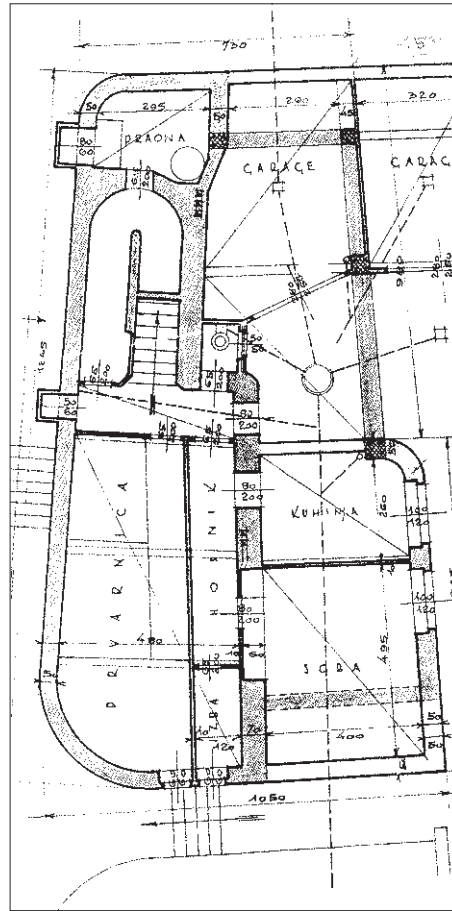
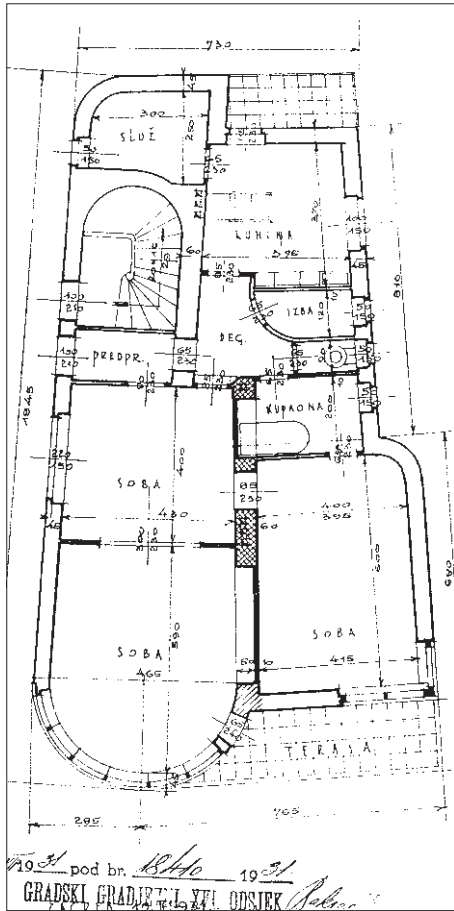
28 SILADIN, 1986: 26; FILEP, 2000: 109

29 SILADIN, 1995: 9; FILEP, 2000: 110

30 KRIZIĆ ROBAN, 2001: 17

31 KRISCHANITZ, KAPFINGER, 1989: 43

32 PEHNT, 1981: 106

SL. 9. NOVAKOVA 28, TLOCRT PRIZEMLJA – GLAVNI PROJEKT ZA GRADEVNU DOZVOLU, 1931.

FIG. 9 28 NOVAKOVA STREET, GROUND FLOOR PLAN – MAIN DESIGN USED FOR OBTAINING A BUILDING PERMIT, 1931

SL. 10. NOVAKOVA 28, TLOCRT PODRUMA – GLAVNI PROJEKT ZA GRADEVNU DOZVOLU, 1931.

FIG. 10 28 NOVAKOVA STREET, BASEMENT FLOOR PLAN – MAIN DESIGN USED FOR OBTAINING A BUILDING PERMIT, 1931

razloga dobiva s donje strane još jednu zaobljenu malu, ali naglašenu tešku konzolu.

Adaptacijom drugoga kata Petrović nije uspio oplemeniti i nadograditi zamisljenu izvornu koncepciju. Sastavne zidova sa zakrivljenim plohama nemaju snagu i uvjerljivost organskoga spoja. Kasnije improvizacije i dogradnje nakon Drugoga svjetskog rata naznačuju provincijalizaciju kuće. Umjesto ravnoga krova – blago zakošen jednostrešni krov u najjeftinijoj varijanti.³³

U modelaciji volumena Petrović rabi već postojeće, u dvadesetim godinama uobičajene i gotovo standardne predloske. Mendelsohnov formalni idiom i njegovo kontrapunktsko kompozicijsko načelo³⁴ postaje prepoznatljiv znak vremena.³⁵ Postavljanjem jednoga do drugog, zaobljenog i kubičnog volumena potencira se maksimalna ekspresivnost i dramatičnost izričaja.³⁶ Zaobljeni se uglovni erker kao Mendelsohnov karakteristični motiv kopira na brojnim vilama i javnim zgradama.³⁷ Tridesetih će godina tu ulogu preuzeti Le Corbusierova kuća na stupovima.

Zapadno i južno pročelje Petrovićeve kuće korespondira u modelaciji s glavnim i bočnim

pročeljem Mendelsohnove robne kuće,³⁸ a planimetrijska forma zaobljenoga uspravnog kvadra u Novakovoj odgovara tlocrtnom obliku konusnoga stubišta u Stuttgartu. Za razliku od Mendelsohna, dramatičnost horizontale i vertikalne Petrović rabi više kao gestu, gotovo na formalistički način. Kod Mendelsohna u vertikalni se nalazi stubište te oblikovni rast odgovara funkcijskom uspinjanju. Polukružni podest ističe dinamiku uspona, kretanja, a polukružni zid sobe otežava njezino namještanje. U trenutku dovršenja, ali i projektiranja, Petrovićeva je kuća zakasnjela epizoda pa ostaje tek lokalna inačica općih mjesta.

Snažni vijenci, balkonske konzole s jakim sjemenama i asimetrično postavljeni polukružni valjci prepoznatljivi su elementi ekspresionističkih tendencija u arhitekturi dvadesetih godina.³⁹ Gust ritam prozora i naglašena loda drugoga kata Petrovićeve kuće prizivaju maritimne asocijacije drage ekspresionističkome senzibilitetu. Spajanjem prozora u horizontale, vodoravne profilacije u žbuci podcrtavaju okomicu i ritmički uslojavaju etaže,⁴⁰ a naglašavanjem uzgona poluvaljka usmjeruju pogled u visinu prema istaknutome vrhu erkeru. One parafraziraju istodobno i tektonski rast. Zbog nepravilne parcele konusni se oblik tlocrta sužava od ulice prema dvorištu, od juga prema sjeveru. Kaširanjem siljatoga kuta polukružnim valjkom anulira se dojam klina i stvara privid ortogonalnosti između uličnog i bočnog pročelja, što dovodi do korekcije perspektive. S druge pak strane, na istočnom se pročelju uvlačenjem dijela tlocrta od spoja ulične sobe s kupaonicom do ugla dvorišnoga balkona naglašava perspektivno produljenje, a crta loma zaobljuje. Dubina perspektivnih planova kuću optički uvećava i snaži. Zbog istoga se razloga zaobljuje i stubišna jezgra na završnoj etaži zapadnog i sjevernog pročelja. Ipak, glavni je razlog uvlačenja tlocrta smjštaj dviju garaža i stvaranje manipulativnoga prostora ispred njih. Ponajprije se, dakle, radi o funkcijskim razlozima, a estetski učinak govori o razumije-

³³ U vrijeme građenja kuće ravni se krov teško mogao izvesti na zadovoljavajući način, ali današnje rješenje zasigurno ne odgovara ni mjestu, ni vremenu. Širina i detalji prijanjanja krova na zidove, horizontalni i vertikalni žlijebovi te klima-uređaj na uličnom pročelju govore o nemaru i zapuštenosti. Upitno je i naknadno ostakljenje polukružne lode zadnjega kata. Ako zatvaranjem treba pojedine prostore prilagoditi novim zahtjevima, onda se to mora učiniti tako da se zadovolje nove potrebe, ali i očuva izvorna misao.

³⁴ PEHNT, 1981: 124

³⁵ PEHNT, 1981: 125

³⁶ PEHNT, 1981: 124; FILEP, 2000: 370; RADOVIĆ MAHEČIĆ, 2007: 245

³⁷ KOENIG, 1986: 310. Nakon dovršenja 1928. Mendelsohnova je robna kuća „Schocken“ u Stuttgartu nadahnula arhitektima diljem Europe. Kontrast vertikalne i horizontale postaje instant rješenje za mnoge projekte. Obiteljska

vanju, ali i važnosti oblikovne i prostorne kombinatorike. Polukružni valjak-erker akcentuira ulaz u kuću. Možda naznačuje i promjenu toka ulice, mjesto gdje ulica prelazi iz smjera istok-zapad u položaj sjever-jug.

Napokon, njegova je vertikala prisutna i u Draškovićevoj ulici.⁴¹ Ekscentrično postavljena i blago zarotirana u odnosu na njezinu geometrijsku os. Nakon otkrića da mu parcela iz Draškovićeve ulice otvara privilegiranu točku perspektive, Petrović kuću dizajnira poput orijentacijskoga repera, prepoznatljivom i pamtljivom. Kako mu kuća stoji na rubu padine, ona dobiva ulogu i akcenta – *Stadtkrone*.⁴² Treba je istaknuti, pokazati. Na isti način razmišlja i Max Taut u Weissenhofu. Poznavajući patetičnost i samoljublje svakog arhitekta, želja da se pozornost usmjeri na sebe i vlastito djelo i ne treba iznenaditi. Njegov je izbor i potvrda općinjenosti dvadesetih godina osebujnim rješenjima.⁴³ Ideja vidikovca, svjetionika, vertikale s naglašenim vrhom omiljen je ekspresionistički motiv, a ovdje se pojavljuje u reduciranoj i komprimiranoj formi. Riječ je s urbanističkog, ali i oblikovnog aspekta o studioznom, u realizaciji ponešto pojednostavnjenom projektu. U prizemlju i na katu stupovi između prozora jači su, a slabiji na otvorenoj natkrivenoj lodi drugoga kata. Ne samo da su krhkiji nego imaju i veću visinu. Prijelaz s debljih na tanje i više stupove, od težega prema lakšemu, završavao je sjenovitim lođom. Lođa je, prema prvim fotografijama, bila tamnija, izražajnije od pročelja i figurirala je u Draškovićevoj ulici i kao fokusna točka. Dogradnjom drugoga kata iznad kubičnoga dijela kuće i ostakljenjem lođe, ali i kasnijom visokom izgradnjom nižih dijelova Novakove, doživljaj je postao drukčiji. Visinskim poravnanjem i jednog i drugog volumena nestaje ekspresivnosti i dramatičnosti idejnoga rješenja. Gasi se opreka tame i svjetla. Okomica maloga vidikovca osjeća se tek pozornijim čitanjem. I već prije prigušena kruna vertikale u potpunosti je oslabjela, razlila se i izbljedi-djela u gustišu superponiranih planova.

kuća Maxa Tauta u Weissenhofu iz 1927. (JOEDICKE, PLATH, 1984: 54) ili gimnazija u Dattelnu iz 1929. arhitekata Alberta Otta Rödela i Alfreda Wahla (DICKE, 2004: 97) ilustriraju duh vremena, ali i sirinu aplikacija. Taut – kao i Petrović – oblik pretpostavlja funkciji. Osim toga, Tautov balkonski parapet razjašnjava i Petrovićeve nedoumice između projekta i realizacije u dizajniranju uličnih balkona i njihova spoja s uspravnim valjkastim erkerom.

38 FILEP, 2000: 370

39 PEHNT, 1981: 118

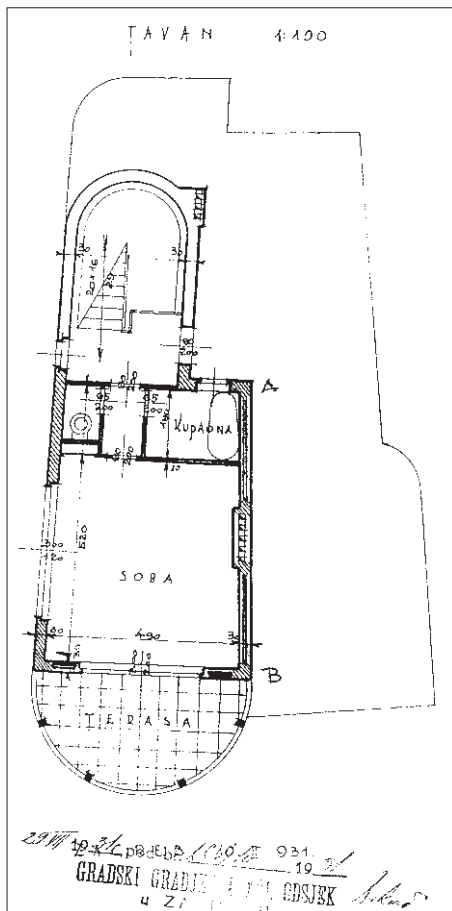
40 PEHNT, 1981: 125

41 FILEP, 2000: 370

42 PEHNT, 1981: 29

43 PEHNT, 1981: 198

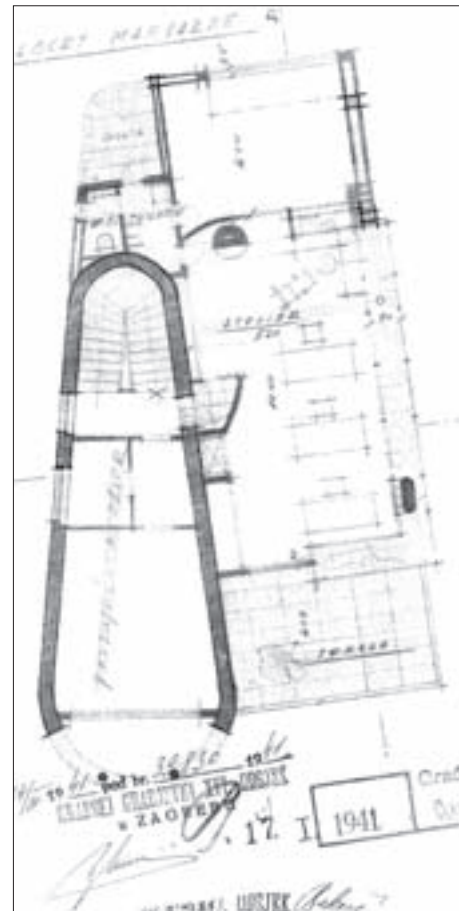
44 FILEP, 2000: 402

VIŠESTAMBENA NAJAMNA KUĆA MIRE PETROVIĆ U NOVAKOVOJ 32 (1932.)

RENTAL APARTMENT BUILDING AT 32 NOVAKOVA STREET (1932) OWNED BY MIRA PETROVIĆ

Poduzetništvom se bave mnogi intelektualci, a Bogdan Petrović i više je nego dobra ilustracija ondašnjeg ulagača. Kuću za suprugu Miru Petrović gradi 1938. godine. Ona je naručiteljica projekta, a on projektant i izvođač radova, ali i poduzetnik investitor. Gradnja je dozvola izdana 7. travnja iste godine, a 7. rujna mjerodavnom je uredu već podnesen zahtjev za promjenu i nadopunu projekta. On se odnosi na prvo proširenje trećega kata. Pozitivan odgovor slijedi 5. listopada te 22. listopada i uporabna dozvola. Tlocrtno je zgrada organizirana u dva međusobno okomita krila – jedno paralelno s ulicom, a drugo okomito na nju. Sastoji se od podruma, prizemlja i tri kata. Sadašnji izgled duguje kasnijim adaptacijama i nadogradnjama. Prizemlje, o čemu svjedoči i uporabna dozvola, nije bilo u cijelosti izgrađeno.⁴⁴ Polovica prostora prema jugu ostala je otvore-

SL. 11. NOVAKOVA 28, TLOCRT DRUGOGA KATA – GLAVNI PROJEKT ZA GRADEVNU DOZVOLU, 1931. (U NACRTU JE OZNAČEN KAO TAVAN.)

FIG. 11 28 NOVAKOVA STREET, SECOND FLOOR PLAN – MAIN DESIGN USED FOR OBTAINING A BUILDING PERMIT, 1931 (MARKED IN THE PLAN AS ATTIC)

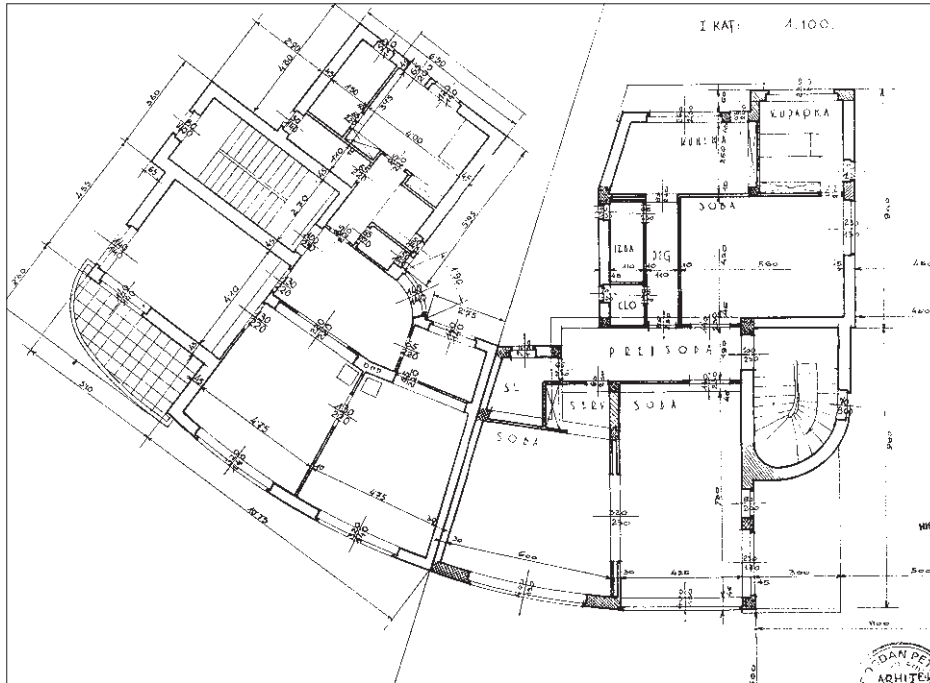
SL. 12. NOVAKOVA 28, TLOCRT NADOGRAĐNJE DRUGOGA KATA – GLAVNI PROJEKT ZA GRADEVNU DOZVOLU, 1941. (STVARNO STANJE RAZLIKUJE SE OD GLAVNOGA PROJEKTA IZ 1932.)

FIG. 12 28 NOVAKOVA STREET, PLAN OF SECOND-FLOOR SUPERSTRUCTURE – MAIN DESIGN USED FOR OBTAINING A BUILDING PERMIT, 1941 (PRESENT BUILDING DIFFERENT FROM THE MAIN PROJECT FROM 1932)

SL. 13. NOVAKOVA 32, ULIČNO PROČEJE, POGLED SA SJEVEROZAPADA, 2010.

FIG. 13 32 NOVAKOVA STREET, STREET FAÇADE, NORTH-WEST VIEW, 2010

SL. 14. NOVAKOVA 28, ALTERNATIVNI PROJEKT DVOJNE KUĆE IZ 1931. KOJI OBUHVACA I SUSJEDNU ČESTICU NA K. BR. 30., TLOCRT PRVOGA KATA – GLAVNI PROJEKT
FIG. 14 28 NOVAKOVA STREET, ALTERNATIVE DESIGN OF A SEMI-DETACHED HOUSE, 1931, INCLUDES THE NEIGHBOURING PLOT OF THE HOUSE NO.30, FIRST FLOOR PLAN – MAIN DESIGN

na, ali natkrivena. Kao vizualna poveznica uličnoga predvrta s dvorištem obuhvaćala je ulaznu sekvenciju i natkriveni dio niskoga raslinja. Zbog manjka svjetlosti natkriveni je prostor bio bez racionalnog uporišta i neprimjeren za zelenilo. Inzistiranjem na konceptijske geometrizmu dolazi do preklapanja funkcijskih polja. Drugim riječima – i pomodne uporabe Le Corbusierova motiva kuće na stupovima.⁴⁵

Potražnja za stanovima na prestižnim lokacijama u središtu grada, ali vjerojatno i problemi s održavanjem vrta, 27. su rujna 1962. ubrzali izdavanje građevne dozvole za dogradnju i popunu natkrivenoga prizemlja. Ispunom je kuća izgubila na dinamici, eleganciji i prozračnosti. Premda je tako bogato strukturirani prostor bio formalne naravi, širinom je kući davao reprezentativnu notu.

Dobro pozicioniran duboki vjetrobran prema stubišnome je prostoru ostao ponešto predimenzioniran i neuvjerljiv. Doima se kao višak prostora, ostatak nakon ugravanja prizemnih stanova na uličnoj strani. Iako je riječ o dvije male garsonijere, od kojih je jedna za kućepazitelja, način njihova priključka na unutarnju komunikaciju upućuje na špekulantsku logiku, dok se tlocrtni raspored zadovoljava funkcijskom shemom. Na prvom se i drugom katu smještaju po jedan trosoban i jedan četverosoban stan. Manji su stanovi identični onome u prizemlju na dvorišnoj strani, a veći organizirani kao linearna struktura raskošnih soba. Ako se veliki hal, s obzirom na samu geometriju i poziciju unutar

stana kao prolazni komunikacijski prostor, pribroji sobama, može se govoriti i o peterosobnome stanu. Uzdužno nanizane sobe na uličnom pročelju orijentirane su prema gradskoj jezgri i Medvednici. Međutim, konceptijska čistota dovodi i do neizbrušenog i krutog tlocrta. Prije svega to se odnosi na dimenzije pojedinih soba. Jednostavno prevelik garderobni prostor na kraju hodnika ispred kupaonice zauzima gotovo polovicu površine spavaonice. U širini te posljednje sobe danas je dio ulične lode drugoga kata odvojen pregradom pa se može pretpostaviti da je na tome mjestu formirana zasebna garsonijera. S druge pak strane linearnost i izotropnost konfiguracije, ali i nosiv skeletni sustav, omogućuju veću fleksibilnost unutarnjih zona kao jednoga od ideala novoga građenja.

Treći je kat bio dizajniran kao zajednički prostor u vidu prohodnoga krova s malim spremištem i betonskom pergolom na dvorisnome krilu te zamišljen za boravak i vježbanje na otvorenom. Neposredno nakon dovršenja kuća je bila i lokalna interpretacija Le Corbusierovih pet točaka moderne arhitekture.⁴⁶ Još tijekom gradnje malo se spremište na trećem katu pretvara u jednosoban stan s ulaznim halom.

Početak 1960-ih slijedi nova preinaka koja ne narušava kompoziciju, nego, dapače, nadvišenjem dvorišnoga dijela pročišćuje volumenske i hijerarhijske odnose. Nadogradnja se dovoljno uvlači od ulične pročelne linije da ne izobličuje njezine omjere. Adaptacija ne mora značiti i devastaciju. Dozvola za novo proširenje izdana je 16. rujna 1959. godine. U organizaciji tlocrta, sukladno vremenu i političkom uređenju, nov troipolsobni stan označuje i drukčiji senzibilitet. Ekonomiziranje sa svakim centimetrom usitnjava prostorije, a pragmatizam funkcionalne logike spušta sve na razinu komfornoga socijalnog stanovanja. Razdoblje socijalističkoga nemara i tranzicijske depresije guraju kuću u melankolično sivilo.

U tlocrtnom i oblikovnom pogledu dvije višestambene zgrade u čirškoj ulici Doldertal iz 1936. godine izravno utječu na konceptijsku

SL. 15. NOVAKOVA 32, BOČNO PROČELJE, POGLED SA SJEVERA, 2010.
FIG. 15 32 NOVAKOVA STREET, LATERAL FAÇADE, NORTH VIEW, 2010

45 FOLTYN, 1991: 186. Kod vile Savoye (BENTON, 1984: 195) obodni se natkriveni prostor prije svega koristi kao pristupni put za dolazak i odlazak automobila, te nema dubinu koja bi stvarala veliku sjenu. Osim toga, i njegova je visina veća. U Petrovićevu je slučaju natkriveni prostor mogao poslužiti kao parkiralište, što bi bilo i jedinstveno rješenje u ulici. A možda arhitekt, u skladu s Loosovim (ACHLEITNER, 1998: 48) razmišljanjem, svjesno ostavlja mogućnost za buduće širenje stambenoga prostora.

46 LAMPUGNANI, 1980: 105; FILEP, 2000: 404

47 MESEURE, TSCHANZ, WANG, 1998: 178-179

48 MESEURE, TSCHANZ, WANG, 1998: 40

49 Tlocrtno su čirške zgrade, kao i Petrovićeva kuća, u obliku slova 'L' s jednom zakosenom stranicom. Stupovi u prizemlju s transparentnim i prohodnim dijelom, a ispružene lode na etazama. Naglašena horizontalnost uličnog

organizaciju Petrovićeve kuće. Projektanti su Alfred i Emil Roth,⁴⁷ suradnik Marcel Breuer, a naručitelj povjesničar umjetnosti Sigfried Giedion, koji u Zürichu vodi i prodavaonicu suvremenoga namještaja i opreme. Zgrade su podignute radi populariziranja novoga gradnja i ubrajaju se među najpoznatije građevine tridesetih godina. Petrović je zasigurno, s obzirom na ugled arhitekata, morao taj projekt uočiti. Alfred Roth je, između ostaloga, i Le Corbusierov dugogodišnji suradnik.⁴⁸

Ovdje nije riječ o plagijatu, nego prilagodavanju predloška lokalnim uvjetima, razradivanju modela mogućnostima i shvaćanju sredine, kao što je to u svakoj zemlji uobičajeno i samorazumljivo.

Kuće imaju manji broj stanova, ali istu kvalitnost kao i Novakova. U Zürichu jedan stan na katu, dok u Zagrebu Petrović ne nalazi klijentelu spremnu platiti tu vrstu komfora, pa na stubište postavlja dva stana. I u jednom i dru-

ročelja u Novakovoj kompozicijski odgovara Giedionovim kućama. Prelaskom preko ugla loda u Zürichu naglašava plastiku volumena, dok se u Zagrebu zbog prekapacitiranosti programa, ali i uske lode, taj dojam postize laganim svijanjem volumena paralelnog s ulicom na južnoj strani. S jedne se strane nastoji južno pročelje uličnoga kraka staviti u paralelan položaj sa susjednom česticom, a s druge zgradu držati unutar građevne linije. Bez loma, izabrana bi prostorna koncepcija približila kuću cesti. Zadatak se mogao riješiti i zakošenjem južnoga pročelja u odnosu na ulično pročelje, ali bi nastali šiljati kut stvarao probleme pri namještanju prostorija. Kod Giediona na tome se mjestu nalazi otvorena loda. Svijanjem volumena Petrović nagovijestila zavoj i potencira dinamičnost ulice. Istodobno u kupaonici velikoga stana stvara konveksan vanjski zid, što sigurno nije optimalno rješenje za unutarnje opremanje.

gom primjeru, prilagođeni bogatoj klijenteli, peterosobni i sesterosobni stanovi nastoje povezati udobnost individualnoga stanovanja s ekonomičnošću kolektivne zgrade.⁴⁹

Na ovome se mjestu može postaviti i pitanje o opravdanosti izabrane strukture i njezine tipologije. Drastična hijerarhizacija stavlja dvorišne stanove u nepovoljan položaj. Dodjeljuje im manjak sunca i skromne vizure. Vizualni kontakt s ulicom, više zraka, svjetla i privlačne panorame presudni su činitelji dobrog stanovanja. Smještaj većih stanova okomito na ulicu u sjeverni dio kuće, a manjih u južni krak paralelan s ulicom, značilo bi poboljšanje življenja, ali i ispravljanje složenoga puta od ulice do ulaza u stanove na katu. Smjer hoda više ne bi trebalo mijenjati šest puta. Kao i kod kuće na broju 28, Petroviću su oblik i gesta važniji od funkcije.

Pomanjkanje skupih materijala nadomješta se snažnom plastikom volumena, što kući daje profinjenost i urbanu notu. Reljefna geometrija pročelja u kontrastu je s bočnim stranicama. Dekorativni moment, na uličnoj strani nastao uokviravanjem etaža balkonskim istacima, disciplinira izraz, podaruje kući čvrstoću, no ukazuje i na strukturne i oblikovne mogućnosti armiranoga betona. U Novakovoj su također široki prozori, ali za razliku od Zürichu – ovdje je ipak riječ o konvencionalnim otvorima gusto poslaganim jedan do drugoga u naznačivanju, tek simuliranju prozorskih vrpca. Zbog skupoće, klizne stijene s velikim staklima ugrađuje samo najbogatija klijentela. Loda odnosno balkon kao središnji

SL. 16. NOVAKOVA 32, TLOCRT PRIZEMLJA – GLAVNI PROJEKT ZA GRADEVNU DOZVOLU, 1938.

FIG. 16 32 NOVAKOVA STREET – MAIN DESIGN USED FOR OBTAINING A CONSTRUCTION PERMIT, 1938

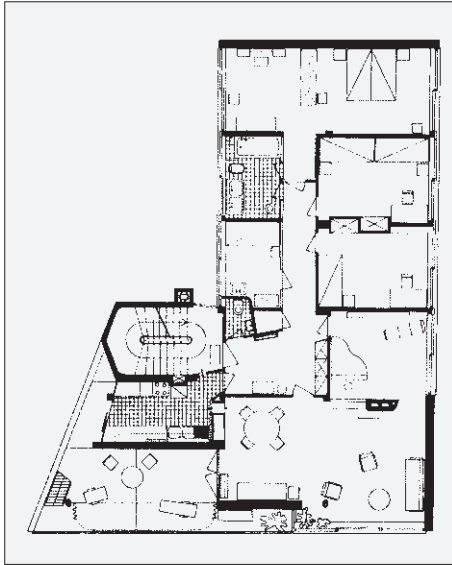
SL. 17. NOVAKOVA 32, TLOCRT PRVOGA KATA – GLAVNI PROJEKT ZA GRADEVNU DOZVOLU, 1938.

FIG. 17 32 NOVAKOVA STREET – MAIN DESIGN USED FOR OBTAINING A CONSTRUCTION PERMIT, 1938

SL. 18. ALFRED I EMIL ROTH, MARCEL BREUER: DVIJE GRADSKJE VILE U ZÜRICHU, 1936.

FIG. 18 ALFRED AND EMIL ROTH, MARCEL BREUER: TWO URBAN VILLAS IN ZÜRICH, 1936

SL. 19. ALFRED I EMIL ROTH, MARCEL BREUER:
GRADSKA VILA U ZÜRICHU, TLOCRT KATA, 1936.
FIG. 19 ALFRED AND EMIL ROTH, MARCEL BREUER:
URBAN VILLA IN ZÜRICH, FLOOR PLAN, 1936

motiv kompozicije svjedoči i o zaokupljenosti novoga građenja svjetlom i zrakom, idejom o proširenju stana na vanjski prostor. Napokon, i naglašeni balkon stambene zgrade na koricama Giedionove knjige⁵⁰ *Befreites Wohnen* treba simbolizirati moderan život u suvremenome gradu.

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

U kratkome razdoblju od političke stabilizacije sredinom dvadesetih do burzovnoga sloma na kraju desetljeća moderna se arhitektura konstituira kao međunarodni pokret s jasno postavljenim ciljevima, metodama, tehnikama i estetskim teorijama. Ispunjeni poletom, projekti i realizacije u tome prvom razdoblju moderne arhitekture zbog različitih se autorskih pozicija teško mogu formalno i stilski objediniti. U tridesetima, pak, druga će faza biti određena jedinstvom oblika i materijala. Bijelo obojeni kvadri, piloti i prozori napeti u vrpce pretvorit će se u atribute vremena.

Urbanu vilu kao građevni tip u Novakovoj ulici određuju tržišni parametri koji ignoriranjem topografskih finesa uvjetuju i najpragmatičnije modele. Investitori u Zagrebu žele dobiti što više kvadrata i što više zaraditi, iznajmljivanjem osigurati dugogodišnji priljev novca ili prodajom unovčiti investiciju. Novakova je ulaganje kapitala i njegovo spašavanje od obezvrjeđivanja. Osim toga, tipologiju uz navedene gospodarske i političke specifičnosti definira i blizina gradskoga središta.⁵¹ Znameniti je Weissenhof⁵² graden za

nepoznate korisnike kao obrazac zaokružene cjeline stambenih kuća. U Novakovoj pak budući kupci imaju pravo sugestije i primjedbe, a to automatski otupljuje oštricu avangardne koncepcije. Riječ je o potpuno različitoj ideološkoj pozadini, o drugim idejnim polazištima koja, naravno, daju i drukčije rezultate. U Novakovoj su ljudi vođeni praktičnim razmišljanjima, žele se financijski osigurati. Čak i u vlastitoj kući Petrović ostavlja prostor za pričuvu, za mogućnost ubiranja prihoda.

Unutar brojčano impozantnog opusa, dvije prikazane vile Bogdana Petrovića označuju i razvoj njegove arhitekture od početnih vrludanja na prijelomu između trećeg i četvrtog desetljeća do pročišćenja izraza i prihvaćanja novih prostornih koncepcija. Razvoj od ekspresionističkih tendencija dvadesetih godina, kada historicistička estetika još nije u potpunosti odbačena, a potreba za ukrašavanjem i ornamentiranjem poprima nove oblike u vidu geometrijskih ploha i linija, čime ekspresionistički dekor istaka, ureza, udubina i konzola zamjenjuje staru plastiku, pa do potpunog usvajanja modernoga arhitektonskog jezika. Napokon, i racionalizacija tlocrta vlastite kuće tijekom gradnje u odnosu na idejno rješenje govori o aktualnosti novoga vremena. Istodobno je to put zrenja, ali i potpune afirmacije moderne zagrebačke arhitekture.

I ostale četiri Petrovićeve kuće u Novakovoj dobro ilustriraju prihvaćanje i potvrdu arhitekture novoga građenja, no i pragmatičnost kojom se reagira na financijske turbulencije tržišta. Vila *Precca* na broju 23 iz 1933. u for-

50 HUSE, 2008: 33

51 ŠLAPETA, 1986: 27

52 JOEDICKE, PLATH, 1984: 13

53 Oblikovnom usklađenošću s prostornim tokom vila *Pučar* na broju 24 iz 1935. dosljedno ocrtava postulate novoga građenja pa je to u tome smislu stavlja na poziciju najkvalitetnije kuće u ulici. Njeno asimetrično pročelje naznačuje aspekt pokreta – dinamizma kao metafore novoga građenja. Za razliku od razvikane i eksponirane vile *Spitzer* na broju 15 iz 1932. istih arhitekata, gdje dolazi do

malnom se obliku još uvijek naslanja na ekspresivni kontrast vertikale i horizontale. Vertikalni se element smješta točno u zavoju na vrhu ulice. U tlocrtu i pročelju to su pak već čiste pravokutne forme koje naznačuju i novi senzibilitet. Vila *Pastuović* na broju 11 iz 1935. adaptacija je Loosova modela Terrassenhausa. Petrović u potpunosti negira orijentaciju i vizure. Vila *Plach* na broju 26, također iz 1935., jednostavno je preslika vile *Pastuović*. Jedan rad – dva honorara. Kako je ovdje riječ o južnom ulazu u kuću, tako se i nedostaci Petrovićeve formalizma manje osjećaju. Igra s uvlačenjem balkona relativizira simetričnu krutost uličnog pročelja. Vila *Beck* na broju 10 iz 1937. oblikuje s gradnjom na broju 12 iz 1936., arhitekata Gomboša i Kauzlarica, dvojni kuću. Petrovićeva se građevina gotovo zabila u brdo i svjedoči kako se u žudnji za maksimalnom dobiti parcela može u potpunosti okupirati. Kao čovjek s osjećajem za likovnost, izduženi i tvrdi volumen Petrović omeksava i ukrasava polukružnim dvoetažnim erkerom. Istodobno stvara i nekoliko kvadrata više kako bi profit bio veći. Erkerom se, međutim, oformljuje i kontrapunkt lodi na susjednoj kući. Tamo udubina, ovdje izbočina.

Bez obzira na to što vanjski izgled kuće na broju 28 podređuje snažnome emocijskom dojmu, što vanjski izraz dobiva i veće značenje od sadržaja, njegova je strukturna ideja čista. Formu oblikuje kao primarni element, ali nikad autonomno od funkcije. Skulpturalna ekspresija i prkosna neortodoksnost jamče joj prepoznatljivu individualnost. Budući da je Petrović i vrstan crtač, arhitektonska je cje-

lina kompaktna i likovno doradena. Jasnoća tlocrtne koncepcije krasi i drugu elaboriranu kuću. Nema doduše finoću i doradenost vile *Pučar*⁵³ arhitekata Mladena Kauzlarica i Stjepana Gomboša, ali zato ima posve modernu strukturu slobodnoga plana oplemenjenu funkcionalnom plastikom. Vila Mire Petrović skriva i potencijale tipološke razrade primjenjive u današnjim uvjetima. To bi se prije svega odnosilo na brušenje funkcijskih sklopova i detalja gotovo do razine normiranih elemenata, zanimljivih suvremenoj stanogradnji. Tematiziranje zajedničkoga vanjskog prostora bio bi drugi aspekt istraživačke operacionalizacije. Konfiguracija u obliku slova 'L' omogućuje prostorne varijacije javnih i privatnih, zelenih i popločenih zona.

Dvije vile Bogdana Petrovića uvjerljive su i poticajne realizacije u svladavanju rubnih uvjeta, presudnih u usmjeravanju i ograničavanju projekata. One su po svome strukturnom ustroju eksplikacija geneze nastanka, društvenih i političkih korijena cijele ulice. Objašnjavaju razloge i motive izabranih tipologija kuća za viši srednji sloj u doba kada su ostale mogućnosti, pogotovo za široke slojeve pučanstva, ograničene ili potpuno isključene.

Možda bi i za Novakovu mogla vrijediti kritika koju je Karel Teige⁵⁴ izrekao u trenutku dovršenja naselja *Baba* u Pragu. Ignoriranjem društveno-političkog trenutka i neuvažavanjem strašne stambene krize, *Baba* ne može biti relevantna kreacija jer su kuće skrojene prema individualnim željama privatnih naručitelja. On u *Babi* vidi tek ostvarenje malograđanske idile.

SL. 20. NOVAKOVA 32, DETALJ ULIČNOGA PROČELJA, 2010.
FIG. 20 32 NOVAKOVA STREET, STREET FAÇADE DETAIL, 2010

kontradikcije između simetričnog pročelja i asimetričnoga tlocrta te gdje su glavne prostorije orijentirane na ulicu, s obzirom na svjetlo i vizure nepovoljniju i nezanimljiviju stranu, kod vile *Pučar* funkcijska je organizacija i formalna ekspresija rezultat topografskih parametara. Godine 1936. Gomboš i Kauzlaric grade i vilu na broju 12. U klancu na nepovoljnoj parceli nastoje organizirati što bolje stanovanje. Minuli rad i iskustvo stečeno kod vile *Pučar* dovode do uvjerljive kreacije. Ostale su kuće u ulici u okvirima konfekcijske proizvodnje toga doba.

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

1. ACHLEITNER, F. (1995.), *Österreichische Architektur im 20. Jahrhundert*, Band III/2, Residenz Verlag, Salzburg-Wien
2. BENTON, T. J. (1984.), *Le Corbusiers Pariser Villen*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart
3. DICKE, B. (2004.), *Moderne Grüsse Modern Greetings*, Arnoldsche Verlagsanstalt, Stuttgart
4. FILEP, S. (2000.), *Einflüsse österreichischer und deutscher Architektur der Zwischenkriegszeit auf die kroatische Moderne – Detail: Novakstrasse*, Dissertation, Institut für Innenraumgestaltung und Entwerfen, Stuttgart
5. FOLTYN, L. (1991.), *Slowakische Architektur 1918-1939*, Verlag der Kunst, Dresden
6. GMEINER, A.; PIRHOFFER, G. (1985.), *Der Österreichische Werkbund*, Residenz Verlag, Salzburg-Wien
7. HAMMER-TUGENDHAT, D.; TEGETHOFF, W. (1998.), *Ludwig Mies van der Rohe Das Haus Tugendhat*, Springer Verlag, Wien-New York
8. HUSE, N. (1985.), *Neues Bauen 1918 bis 1933*, Ernst & Sohn, Berlin
9. HUSE, N. (2008.), *Geschichte der Architektur im 20. Jahrhundert*, Verlag C. H. Beck, München
10. JURACIĆ, D. (1987.), *Tri zaboravljene kuće*, Arhitektura, 200-203: 31-34, Zagreb
11. JOEDICKE, J. (1980.), *Architektur im Umbruch*, Krämer Verlag, Stuttgart
12. JOEDICKE, J.; PLATH, C. (1984.), *Die Weissenhofsiedlung*, Krämer Verlag, Stuttgart
13. KOENIG, G. K. (1986.), *Mendelsohn und der Expressionismus*, u: CAMESASCA, E., *Geschichte des Hauses*, Verlag Das europäische Buch, Westberlin
14. KRISCHANITZ, A.; KAPFINGER, O. (1989.), *Die Wiener Werkbundsiedlung*, Beton Verlag, Düsseldorf
15. KRIZIĆ ROBAN, S. (2001.), *Urbani modeli individualne stambene izgradnje u Zagrebu između dva rata*, disertacija, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest umjetnosti, Zagreb
16. LAMPUGNANI, V. M. (1980.), *Architektur und Städtebau des 20. Jahrhunderts*, Verlag Gerd Hatje, Stuttgart
17. LASLO, A. (1983.-1984.), *Arhitektonski vodič*, „Arhitektura”, 186-188: 120-133, Zagreb
18. LASLO, A. (1987.), *Zagrebacka arhitektura 30-ih vodič*, „Arhitektura”, 200-203: 97-112, Zagreb
19. MESEURE, A.; TSCHANZ, M.; WANG, W. (1998.), *Architektur im 20. Jahrhundert Schweiz*, Prestel Verlag, München-London-New York
20. MORAVANSZKY, A. (1988.), *Die Erneuerung der Baukunst*, Residenz Verlag, Salzburg-Wien
21. PEHNT, W. (1981.), *Die Architektur des Expressionismus*, Verlag Gerd Hatje, Stuttgart
22. PISARIK, S. (2006.), *Walter Loos, Architekturzentrum Wien*, Holzhausen Verlag, Béc
23. RADOVIĆ MAHEČIĆ, D. (2002.), *Socijalno stanovanje međuratnog Zagreba*, Horetzky, Zagreb
24. RADOVIĆ MAHEČIĆ, D. (2007.), *Moderna arhitektura u Hrvatskoj 1930-ih*, Institut za povijest umjetnosti, Školska knjiga, Zagreb
25. SILADIN, B. (1986.), *Odbor za pročelja*, „Čovjek i prostor”, 403: 26, Zagreb
26. SILADIN, B. (1995.), *Novakova ulica Zagreb – Primjer hrvatske moderne. Arheologija ili uzor?*, „Piranesi”, 5-6/IV: 6-34, Ljubljana
27. ŠLAPETA, V. (1985.), *Die Brünnler Funktionalisten*, Institut für Raumgestaltung, Technische Fakultät der Universität Innsbruck, Innsbruck
28. ŠLAPETA, V. (1986.), *Novakova ulica i problem „Stadtville” u srednjoeuropskom prostoru*, „Čovjek i prostor”, 403: 27-28, Zagreb
29. TAFURI, M.; DAL CO, F. (1988.), *Klassische Moderne*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart
30. TEMPL, S. (1999.), *Baba Die Werkbundsiedlung Prag*, Birkhäuser, Basel
31. TIMET, T. (1961.), *Stambena izgradnja Zagreba do 1954. godine*, JAZU, Zagreb

IZVORI

SOURCES

ARHIVSKI IZVOR

ARCHIVE SOURCE

Državni arhiv u Zagrebu, Gradsko poglavarstvo Zagreb, Građevni odjel, Opatička 29, Zagreb [DAZG GPZ-GO]

USMENI PODACI

ORAL STATEMENTS

Dr.sc. Tomislav Premerl, dipl.ing.arh. [5.3.2010.]

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

- Sl. 1., 9.-12., 14., 16., 17. DAZG GPZ-GO sign. 2038, Novakova 28 i 32
- Sl. 2. SILADIN, 1986: 3
- Sl. 3., 6., 13., 15., 20. Foto: Ivan Pavić, dipl.ing.arh. [veljača 2010.]
- Sl. 4. SILADIN, 1995: 10
- Sl. 5. JOEDICKE, PLATH, 1984: 33
- Sl. 7. DICKE, 2004: 97
- Sl. 8. LAMPUGNANI, 1980: 67
- Sl. 18., 19. MESEURE, TSCHANZ, WANG, 1998: 178

SAŽETAK

SUMMARY

URBAN VILLAS IN NOVAKOVA STREET IN ZAGREB BY ARCHITECT BOGDAN PETROVIĆ

Bogdan Petrović, an architect of a considerable oeuvre in the field of residential architecture, was the most active protagonist of modern architecture in Zagreb in the 1930s. His in-built rentals in Zvonimirova Street and urban villas on the north hillsides are recognizable architectural elements of Zagreb cityscapes.

The entire Novakova Street, located in the immediate vicinity of the historical centre, is an important identification point in the topography of Zagreb. The apartment house no 28 was completed in 1932. It was the first of six buildings designed by Petrović for Novakova Street and one of the earliest structures built in the street in general. His last building, and in the same time the last one that was built in Novakova Street, was the apartment house no 32, erected in 1938. The 1930s were burdened with political instability and economic crisis. Private capital assumed the dominant role and private investors, interested in architecture as a source of high profit, became the main clients who commissioned architectural designs, thus largely superseding municipalities. Consequently, the focus shifted from the construction of complex estates to small residential buildings and family houses. Since possible referential European building projects had been completed before the construction of Novakova Street even started, the building logic and conception of the street rested upon the local tradition. The empty green hilltops received luxurious houses for the rich and privileged. The older concept of family villas cloaked in historicist decoration was here replaced with apartment houses whose construction principles adopted clear lines and smooth surfaces. Novakova Street is indeed characterized by complementary relationships between structures, and not distinction of individual buildings. The emphasis is placed on ambience, stylistic integrity and atmosphere. The street was not created in one fell swoop. The construction lasted from 1932 to 1940 and its rate depended on the interest of buyers, which enabled safe capital investments with minimal risks.

This fact contextualizes Novakova Street and defines it as a creation entirely characteristic of Zagreb. The banking crisis of the early 1930s facilitated in a way residential construction in Zagreb since investments into apartments were a way for those who lost confidence in banks to receive rent money on a monthly basis and thus safeguard capital value of the property. Investors into residential buildings in the city centre and its vicinity were mainly architects, lawyers, doctors, industrialists, craftsmen and merchants. Their position in the society can well be illustrated by the maid's room which kept a fixed place in the plan of the houses built at the time. After all, even Bogdan Petrović thought like an entrepreneur. In the case of the buildings at 28 and 29 Novakova Street he played multiple roles as an architect, investor and civil engineer. In addition to that, he designed and built another four apartment buildings in the same street.

The building no 28 differs entirely from the rest of the buildings in Novakova Street. It is situated almost on the top of a hillock and, it takes a dominant position on the axis of Draškovićeva Street, one of the central streets in Zagreb. This fact is important for better understanding of the disposition of masses and articulation of the building's façade. Bogdan Petrović did not build himself a family house, but a building with two apartments which could be connected. At the same time, he also planned additional space for two other apartments in the same house. Such an organization of the house could provide, if living circumstances worsened, enough space for his family and apartments which could be let out or even sold. The house no 28, where he lived and which was, in a way, his investment shows his logical way of thinking in the period of a great banking crisis and generally sombre circumstances. During its construction Petrović somewhat changed the original design of the building, primarily the geometry of the load-bearing walls. The manner in which he created volumes reveals the influence of Erich Mendelsohn and coun-

terpoint as one of the methods of his architectural composition realizing that he could turn the open view created by the plot in Drašković Street to his advantage Petrović created the house as an orientation point – recognizable and memorable. From the standpoint of both urban planning and architecture, the house exemplifies a studios, but in realisation somewhat simplified design. The last floor added above the cubic structure of the house, the glazed loggia and even some later construction of high-rise buildings in the lower part of Novakova Street show how, at that stage of construction, the expressiveness in the conceptual design slowly disappeared.

In the case of the apartment building at 32 Novakova Street, Petrović again played multiple roles, those of an architect, civil engineer, investor and an entrepreneur. The ground plan of the building shows two sections perpendicular to one another. The building owes its present appearance to extensions and adaptations. In terms of spatial organisation and formal treatment, the concept of the house was directly influenced by two apartment buildings in Doldertal Street in Zurich completed in 1936. They were designed by Alfred and Emil Roth in collaboration with Marcel Breuer, and commissioned by art historian Sigfried Giedion. A lack of expensive materials was compensated with articulated volumes which endowed the houses with an urban character. Within a large body of his work, the two Petrović's villas presented in this paper show his architectural development which started with his meanderings at the turn of the decade and ended in purification of his architectural expression and adoption of new spatial concepts. Form became his priority but always related to function. On the other hand, he gave the second house completely modern structure and freely developed plan enriched with functional decoration. This house also hides some potential typological elements which can be applied to contemporary apartment buildings as well.

TONI BEŠLIĆ

BIOGRAFIJA

BIOGRAPHY

TONI BEŠLIĆ, dipl. ing. arhitekture, diplomirao je 1987. na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu. Završio je 1991. *Sommerakademie* u Salzburgu (Hans Hollein i Arata Isozaki). Radio je u različitim projektantskim uredima u Zagrebu i Beču. Objavio je niz tekstova u hrvatskim i inozemnim arhitektonskim časopisima. Autor je nekoliko izložbi o suvremenim hrvatskim arhitektima. Voditelj je samostalnog projektantskog ureda.

TONI BEŠLIĆ, Dipl.Eng.Arch., graduated from the Zagreb Faculty of Architecture in 1987 and finished the Salzburg Summer Academy in 1991 (Hans Hollein and Arata Isozaki's classes). He worked in architecture studios in Zagreb and Vienna. He authored texts in Croatian and international architecture journals and several exhibitions on contemporary Croatian architects. He presently runs his own architecture studio.

